

JASLARDIŇ QORSHAĞAN ORTALIQQA SALAMAT MÚNÁSIBET MÁDENIYATIN QÁLIPLESTIRIWDE MILLIY QÁDRIYATLARDIŇ ÁHMIYETI

Nzamatdinov Nursultan Buyrabay ulı

Annotaciya: Qaraqalpaqstan Respublikası ekologiyalıq jaqtan hálsiz aymaqlardıń birine aylanbaqta, bul jaǵday insan salamatlıǵına unamsız tásir kórsetpekte. Sonlıqtan, qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw hám xalıq salamatlıǵın támiyinlew tarawında xalıqaralıq birge islesiw ayrıqsha áhmiyetli máseleden biri esaplanadı.

Gilt sózler: Ekologiyalıq qáwipsizlik, densawlıqtı saqlaw, suw resursları, qorshaǵan ortalıq, insan salamatlıǵı, ekologiyalıq mádeniyat, salamat qorshaǵan ortalıq

Ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriwde milliy qádiriyatlar hám dástúrler ayrıqsha áhmiyetke iye. Sebebi hár bir xalıqtıń tábiyatqa múnásibeti onıń tariyxıy tájiriybesi, úrp-ádetleri, turmıs tárizi hám ruwxıy dúnyası menen tıǵız baylanıslı. Qaraqalpaq xalqı ásirler dawamında tábiyat penen únles jasaw, onı qásterlep saqlaw hám onnan aqılǵa uǵras paydalanıw principlerin turmıs ólshemi sıpatında qabıl etip kelgen.

Qaraqalpaq xalqınıń dástúriy turmıs tárizi tábiyattı absolyut tutınıw obyektı emes, al tirishilik deregi, áwladlar arasındǵı muqaddes miyras sıpatında talqılawǵa tiykarlangan. Suwdı ısırap etpew, jerdi húrmet etiw, sharwashılıq hám diyqansılıqta tábiyiy teńsalmaqlılıqtı saqlaw, jámaátlik miynet arqalı ekologiyalıq turaqlılıqtı támiyinlew sıyaqlı úrp-ádetler jaslar ruwxıylıǵında ekologiyalıq sananı qáliplestirgen¹. [1]

Ilimpaz M.J. Bekniyazovtıń atap ótkenindey, «milliy mánawiyat ekologiyanı qorǵawda eń kúshli ruwxıy mexanizm esaplanadı, sebebi ol insannıń ishki talaplarına súyenedi»². Bul pikir milliy qádiriyatlar ekologiyalıq mádeniyattıń tek sırtqı tárbiya quralı emes, al ishki ruwxıy tayanishi ekenligin kórsetedi.

Qaraqalpaq xalqınıń dástúriy ekologiyalıq pikirlewı áyyem dáwirlerden bizge shekem jetip kelgen milliy ruwxıy qádiriyatlarda óz sáwleleniwin tapqan. Xalqımızdıń tariyxıy turmıs tárizi tiykarınan Ámiwdárya basseyni, delta aymaqları hám Aral átirapı tábiyiy ortalıǵı menen baylanıslı bolǵan. Sol sebepli suw resurslarına múnásibet ekologiyalıq mádeniyattıń tiykarǵı elementi sıpatında qáliplesken. «Suw - ómir,» «Suwdı asıraǵan - ómirdi asıraydı» sıyaqlı xalıq naqılları ekologiyalıq pikirlewdiń awızeki dóretywshiliktegi kórinisi bolıp tabıladı. **Milliy úrp-ádetlerimiz jaslar ruwxıy tárbiyasında ayrıqsha rol oynaydı. Jaslar ruwxıy ekologiyalıq mádeniyatınıń**

¹ Қорақалпақ халқ урф-одатлары ва экологик маданият. — Н.: Билим, 2017. —Б.112

² Бекниязов М.Ж. *Манавият ва экология*. — Т.: Манавият, 2016. —Б. 59–62

qálipseiwinde shańaraq hám máhálle ortalıǵında saqlanıp kiyatırǵan milliy úrp-ádetler áhmiyetli rol atqaradı. Ata-analardıń tábiyatqa múnásibeti, úlkenlerdiń úgit-násiyatları, xalıq bayramları hám máresimlerinde tábiyatqa húrmet ruwxınıń sáwleleniwi jaslar sanasında turaqlı ekologiyalıq qádiriyatlardı qálipsestiredi.

Insan hám jamiyet ortasındaǵı múnásibettiń buzılıwı búgingi kúnde pútkil jer júzi xalqın úlken táshwishke salmaqta. Adamzat álemi qúdiretli texnika járdeminde jer júzine keń kólemde toqtawsız tásir etiwı hám onıń aqıbetin oylamastan ózlestiriwi sebepli tábiyat ózin ońlap ala-almay atır. Sanaatta da materiallıq turmıs shıǵındılardı hawa, topıraqta da suw hawızlerine ayawsız taslap atırǵanlıǵınan barlıǵı záhárlebekte. Diyxansılıqta jerden tuwrı emes paydalanıw aqıbetinde topıraq qatlamınıń tábiyiy jaǵdayı buzıla basladı.[2]

Adamzat aldında ashlıq, óz-ózin záhárlew, násillik biologiyalıq tiykarlardıń buzılıw qáwipi barǵan sayın keskin tús alıp kiyatır. Sol sebepli ekologiyalıq mashqalalar kúnnen-kúnge eń áhmiyetli mashqalaǵa aylanbaqta.

Búgingi kún adamı tábiyat paydalanıwshısınan tábiyat qáwenderine aylanıwı lazım. Tábiyat hám tariyx bergen úlken qábilet penen ekologiyalıq teńsalmaqlılıqtıń buzılıwına qarsı turıwımız kerek. Tábiyattı asıraw hám qayta tiklew, ekologiyalıq sistemalar teńsalmaqlılıǵı ushın gúreste mámleketler ortasındaǵı shegaralar da tosıq bolmaslıǵı kerek. Sebebi bir jerde júzege kelgen teńsalmaqlılıqtıń buzılıwı jer júziniń basqa bóleginde qáweterli jańǵırıq beriwi múmkin.

Tábiyat hám jamiyettegi barlıq processler bir-birine úziliksiz baylanıslı. Adamzat ekologiyalıq jaǵdaydıń ádewir quramalı ekenin, tolıq mániste ańlap jetpes eken, átirap-ortalıqtı qorıqlaw ushın ajratılǵan summalar menen tábiyat keselin dúzetip bolmaydı. Adamlarda, tiykarınan, jaslarda ekologiyalıq sananı qálipsestiriw, yaǵnıy ekologiyalıq tárbiyasın ámelge asırıwda ózbek xalqınıń tariyxınan quram tapqan ekologiyalıq mádeniy miyrası úlken orın tutadı.

Milliy qádiriyatlarga súyenip zamanagóy ekologiyalıq mashqalalardı saplastırıwdıń utımlı jolların úyreniw oǵada áhmiyetli. Zamanagóy ekologiyalıq mashqalalar, atap aytqanda, Aral apatshılıǵı sharayatında milliy qádiriyatlardıń áhmiyeti jáne de artpaqta. Dástúriy ekologiyalıq oy-pikirdi zamanagóy ilim jetiskenlikleri menen úylestiriw Qaraqalpaqstan jaslarında ekologiyalıq mádeniyattı qálipsestiriwdiń nátiyjeli jolı bolıp tabıladı.

Prezident SH.M.Mirziyoevtiń atap ótkenindey: «Aralboyı mashqalaların sheshiwde xalqımızdıń tariyxıy tájiriyesi hám milliy qádiriyatlarına súyeniw úlken áhmiyetke iye»³. Bul pikir milliy mánawiyattı ekologiyalıq siyasat hám jaslar tárbiyası menen úylestiriw zárúrligin kórsetedi[3]

³ Мирзиёев Ш.М. *Янги Ўзбекистон стратегияси*. — Т.: Ўзбекистон, 2021. —Б. 188

Juwmaqlap aytqanda, alıp barılıp atırǵan jumıslarǵa qaramastan, ekologiyalıq krizistiń kólemi hám aqıbetleriniń uzaq múddetli ózgesheligi bul máselelerdi sheshiwde kompleksli, sistemalı hám xalıqaralıq jantasıwdı talap etetuǵının kórsetedi. Usı kózqarastan, ekologiyalıq qáwipsizlikti támiyinlew, xalıqtıń salamatlıǵın qorǵaw hám xalıqaralıq birge islesiw mexanizmlerin bunnan bılay da jetilistiriw ayırıqsha ilimiy talqılawdı talap etedi

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Юлдашев Д.Ю. **Экология ва аҳоли саломатлиги.** – Т.: Адолат, 2015. (1)
2. Реймерс Н.Ф. Экология (теория, законы, правила, принципы). – М.: Россия молодая, 2009.(2)
3. Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги. Оролбўйи аҳолиси саломатлигини муҳофаза қилиш дастури. – Т.: 2020. (3)
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Оролбўйи минтақасини ривожлантиришга оид фармонлари ва қарорлари тўплами. – Т.: 2019 (4)